

CONCEPTUL MODERN DE GRAMATICĂ

ALEXANDRU BOBOC

1. LIMBĂ ȘI GRAMATICĂ. Complexul numit «gramatică»

Pentru a ajunge la definiția conceptului de gramatică și la înțelegerea acestui aspect universal al limbajului trebuie, prin forța lucrurilor, să luăm ca punct de plecare o teză de bază a lingvisticii: „în formă concretă, nu există *limbă*, ci numai *acte lingvistice* de expresie și comunicare, diferite de la un individ la altul și diferite, de asemenea, la același individ în funcție de circumstanțe. Nici un *semn lingvistic* nu are exact aceeași formă și aceeași valoare (semnificat) la toți indivizii care îl utilizează și în toate momentele când este folosit”¹.

Ca să înțelegem însă complexul numit „limbă”, trebuie să începem cu câteva clarificări privind o definiție posibilă a conceptului de limbă și, mai ales, a gramaticii (de fapt, a complexului numit „gramatică”). „Este limpede că vocabularul singur nu este suficient pentru a forma o *limbă*, căci fără *structura gramaticală* nu am avea decât cuvinte izolate”; „ceea ce caracterizează în primul rând structura gramaticală în ansamblul este caracterul ei *abstract*... abstractia este caracteristică și vocabularului, iar abstractia gramaticală este de un tip mai înalt decât cea lexicală”².

În cursul vorbirii are loc o grupare a cuvintelor, între ele stabilindu-se anumite raporturi gramaticale care determină funcția fiecărui cuvânt într-un *enunț*. Această îmbinare a cuvintelor în propoziții și fraze, stabilind regulile de construire a acestora în vederea exprimării gândurilor constituie acea parte a structurii gramaticale denumită *sintaxă* (de fapt, termenul grecesc: σύνταξις înseamnă „îmbinare, așezare împreună, construcție) și are raport, în primul rând, cu *logica* (ambele având un caracter formal).

În complexul numit „gramatică” *sintaxa* stă alături de *morfologie* (studiul structurii cuvântului și al regulilor schimbării cuvintelor în frază) și se află totodată

¹ E. Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinoc, 1995, p. 26.

² *Introducere în lingvistică* (Colectiv condus de prof. Al. Graur), București, Editura Științifică, 1972, p. 156. Așadar, *structura gramaticală* „este tipică pentru fiecare limbă” și, împreună cu fondul principal lexical, constituie specificul limbii; valorile proprii cuvintelor, categoriile gramaticale, au ca mod de exprimare *forma gramaticală* și se deosebesc de sensul lor lexical. Aceasta există „numai în unire cu un *complex sonor*”, iar semnificația gramaticală a unei categorii nu poate exista în afara formei gramaticale (*Ibidem*, p. 157, 181).

în unitate cu *semantica*, acea parte a lexicologiei care studiază sensul cuvintelor; pentru a intra într-un *enunț*, acestea „nu trebuie să se opună semantic”, iar pentru a construi un *enunț*, trebuie să poarte „indici ai categoriilor gramaticale” care să exprime raportul lor cu alte cuvinte. Ca și logica, *sintaxa* are un caracter formal”³.

De fapt, orice *gramatică* tratează toate acestea sub două planuri: cel *al cuvântului* și cel *al enunțului*. Motivarea este următoarea: „fenomenele gramaticale sunt grupate în jurul unităților de bază ale limbii – *cuvântul* (unitate a sistemului, dar și a discursului [comunicării] și *enunțul* (unitate a discursului, tributară sub aspect constructiv, sistemului”⁴.

În ceea ce se numește aici „considerare sub aspect funcțional a fenomenului lingvistic” este pusă în lumină „dependența comunicării nu numai de sistem, ca ansamblu structural organizat al posibilităților lingvistice reprezentând o anumită limbă, ci și exigențele selective ale «subiectului» comunicant și ale «contextului comunicațional», cadru spațio-temporal în organizarea căruia nucleul este reprezentat de «emițător» (vorbitor/scriptor) și «receptor» (destinatar), presupuși în orice transfer de informație”⁵.

În alți termeni: asocierea „aspectului *descriptiv*” cu „perspectiva funcțională” asupra limbii, a cărei componentă principală o constituie „raportarea la procesul de comunicare”: „*faptul gramatical* privit atât din punctul de vedere al statutului pe care i-l conferă poziția în sistem”, cât și „sub aspectul utilizării în activitatea (care definește limba) de transmitere a informației”⁶.

În fond: prezentarea unităților lingvistice la nivelul „gramaticii cuvântului” și în descrierea „gramaticii enunțului”: „Realizat, de regulă printr-o asociere de cuvinte, *enunțul* evocă («referă la») un fapt, un eveniment sau o situație, reprezintă lingvistic un *referent complex*, la configurarea căruia participă, prin introducerea informației specifice, diversele sale componente lexicale...”⁷.

Căci *enunțul* reprezintă totdeauna o „unitate a comunicării”, pe când *cuvântul* capătă o asemenea valoare numai prin încadrarea într-un *enunț*, a cărui realizare presupune „actul de referință” (corelarea cuvântului cu referentul). Ca „unitate sintactică”, *enunțul* este „o structură organizată, în care modul de asociere a componentelor este și el semnificativ... *Structura sintactică* a *enunțului* variază în raport cu numărul componentelor și cu diversitatea raporturilor pe care le organizează”⁸.

Așadar, *enunțul* are o dublă organizare: *sintactică* și *semantică*: „în plan sintactic (actualizând selectiv posibilitățile oferite de sistem) și în plan informativ comunicațional (ca expresie a «faptului și evenimentului» – referință a *enunțului*, dar și a atitudinii și intențiilor de comunicare ale locutorului, componentă centrală a situației de comunicare”⁹.

³ *Ibidem*, p. 197.

⁴ *Gramatica limbii române* (GALR), I: *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 1.

⁵ *Ibidem*, p. X.

⁶ *Ibidem*, p. IX.

⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁸ *Ibidem*, p. 19.

⁹ *Ibidem*, p. 35.

În *limbajul natural*, *structurarea* sintactică și *deschiderea* semantică se asociază astfel într-un mod exemplar, așa cum rezultă din particularitățile enunțului. Căci semantica interpretează, urmărind anumite reguli, structurile produse gramatical de sintaxă în termeni de sens, adică aduce componenta interpretativă a limbii.

2. REGULĂ ȘI GRAMATICALITATE.

Gramatică și logică

Conceptul de regulă (din latină: *regula*, cu sens de echer, calibru, riglă de nivelment) se definește în principal ca asemănare (egalitate, similitudine), formulată conceptual, însă nu și cunoscută în mod necesar ca atare.

Cu acest concept este compatibilă excepția: „O regulă este cognoscibilă și formulabilă numai în temeiul excepției ei. Cunoscuta maximă «excepția întărește regula» conține în bună parte înțelepciune. Din punct de vedere al logicii formale aceasta ar duce la o absurditate, deoarece «confirmarea» nu mai conține sensul de «a supune probei». Vechiul cuvânt are, după ce și-a pierdut locul în logică, un profund sens psihologic. Ceea ce ne poate spune nouă astăzi este că o regulă nu este, în genere, cu absolut nici o excepție, cognoscibilă ca regulă, deoarece ea rămâne parte a unui fundal al experiențelor noastre, de care numai rareori suntem conștienți»¹⁰.

Atunci când este vorba de *gramatică*, trebuie să deosebim între reguli esențiale și reguli neesențiale, care sunt altele decât regulile unui joc de șah (sau alt joc), în genere esențiale și ele, întrucât țin seama de „semnificația” figurilor. Dar aceasta ne servește numai la a înțelege funcția de „apel” a regulii, întrucât atrage atenția asupra unei conformări cu semnificațiile figurilor (pe care le înțeleg cei ce se angajează în joc). Pentru a constata dacă o regulă este esențială pentru o limbă anumită, putem introduce următoarea procedură: se construiește o limbă, în care respectiva regulă lipsește, și se constată apoi dacă o anumită legare de cuvinte (propoziții) este permisă sau interzisă prin ea¹¹.

Este de reținut însă că: „unele reguli ale lingvisticii sunt și reguli ale logicii”, iar altora „nu le revine nici o semnificație logică”; de asemenea că „feluri de vorbire, care, din punct de vedere al lingvisticii obișnuite par fără greșală, logic privite se arată ca o înșiruire de semne lipsită de sens”, după cum există și „feluri de vorbire, care logicește sunt ireproșabile, dar în lingvistică ar putea să fie desemnate ca incorecte”¹².

Bineînțeles, *regula* vine ca „reguli” de mai multe tipuri, în gramatică, precum și în logică. Prin statutul ei, regula se aseamănă, oarecum, ca norma: are sferă de acțiune (și aplicare) contextuală și reclamă respectarea ei ca un criteriu de comportament. Dar aceasta e gramaticalitate.

¹⁰ B. Lee Whorf, *Sprache, Denken, Wirklichkeit. Beiträge zur Metalinguistik und Sprachphilosophie*, Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1971, p. 8.

¹¹ J. Schächter, *Prolegomena zur einer kritischen Grammatik*, Stuttgart, Ph. Reclam, 1978, p. 41.

¹² *Ibidem*, p. 44.

Conceperea e ceea ce numim *regulă* în unitatea dintre lingvistic și logic ține, într-un fel, de formularea modelului deductiv-nomologic al explicației în opera lui Descartes. Hotărâtoare în acest sens este construcția unei teorii a explicației prin „bifuncționalitatea legilor naturii”, anume „ca *axiome* și ca reguli de deducție”; Descartes a oferit și un model de calcul: „lege naturală” este instanța ce survine în variantele de funcție ca axiomă și regulă¹³.

De fapt, *regula*, chiar în sensul limbajului obișnuit, înseamnă a pune în ordine, a aranja, a rândui, a face să funcționeze ceva, a potrivi, dar și a *sistematiza*. Regularitatea, conformitatea cu o regulă, s-ar traduce astfel la nivelul sistematizării, prin conformitatea cu sistemul dat sau cu o anumită ordine.

„Regulă” privește conducerea metodică a „rațiunii” și totodată a formei-enunț prin care aceasta vine în prezență. „Este totuși mult mai bine – scria Descartes – să nu urmărești niciodată cercetarea vreunui adevăr decât să faci acest lucru fără *metodă*... Prin metodă înțeleg *reguli* sigure și ușoare, grație cărora cine le va fi observat cu exactitate nu va lua niciodată ceva fals drept adevărat”¹⁴.

Cunoașterea „sistemului de reguli” este astfel hotărâtoare pentru structurarea metodei concepută în esență ca algoritm. „Regulă” aduce laolaltă planurile logico-semantic și sintactic, termenul *propositio* referindu-se la enunțul regulii.

Este clar însă că „reguli” aici vizează interpretarea (căci e vorba de reguli folosite în cercetarea adevărului) și nu pur și simplu structura gramaticală.

În orice context ar funcționa, „regula” îndeplinește funcția de criteriu de ordonare și de îndrumare, în cercetare, ca și în gândire. În nici un caz nu realizează însă statutul de lege, întrucât vine în contexte convenționale, fie că acestea sunt rezultate din dezvoltarea istorică a limbii și gândirii, fie că se stabilesc pentru practicarea formelor diverse ale „jocului” (de diferite tipuri: sport, șah, chiar o convorbire, un dialog – toate reclamând respectarea a «ceva», a unor reguli, fără de care nu pot avea loc), văzut estetic-metafizic și ca „simbol al lumii”.

Potrivită în evoluția istorică a studiului limbii, problematica gramaticii s-a situat printre preocupările cele mai timpurii ale acestuia. Încă vechile retorici, îndeosebi studiul *tropilor*, cu scop de introducere la Retorică și la Logică, insera în gramatică *sintaxa*, care „tratează despre natura cuvintelor și despre proprietățile lor gramaticale, adică despre numere, genuri, persoane, terminații”, „expresii figurate”, care „ajută mai întâi la cunoașterea a ceea ce gândim”¹⁵, și au, ca orice figură (forma exterioară a ceva), proprietatea generală întâlnită în orice frază și în orice asociere de cuvinte, aceea de a semnifica ceva.

Inițial (chiar având originea în procesul *grammatikē*), «gramatică» desemnează știința (cunoașterea) despre limbă și îndemânarea de a vorbi. Chiar la cei vechi (la sofisti, de pildă) însemna examinarea relațiilor dintre cuvinte și lucrurile desemnate de acestea. A avut loc treptat trecerea la analiza propoziției; pe baza distincției dintre

¹³ G. Loeck, *Die deduktiv-nomologische Erklärung als Erfindung Descartes*, în: „Zeitschrift für philosophische Forschung”, Bd. 40, Heft 1 (1986), p. 63, 66, 79.

¹⁴ R. Descartes, *Reguli utile și clare pentru îndrumarea minții în cercetarea adevărului*, București, Edit. Științifică, 1964, p. 16. Așa cum s-a observat, Descartes „conceperea expunerea întregii științe ca pe un sistem de reguli”, ceea ce se concretizează astăzi în „pasiunea noastră pentru *algoritmi*” (Gh. Enescu, *Studiu introductiv la Reguli*, p. XL).

¹⁵ Ch. Du Marsais, *Despre tropi* (1730), București, Edit. Univers, 1981, p. 136.

„nume” și „verb” s-a ajuns apoi (logic, la Aristotel) la distincția dintre subiect și predicat. Până la teoriile moderne se cunosc (de-a lungul Evului Mediu) studiile asupra unor domenii particulare (părțile de cuvânt, sintaxa, discursul) și „gramatica-speculativă”. Epoca modernă cunoaște gramatica limbilor naționale, dar și „grammatica rationalis” (Leibniz), gramatica structuralistă (Saussure), logică (Husserl), apoi gramaticile transformațional-generative.

Se poate observa ușor că până la moderni, gramatica avea sensul larg de studiu al limbii, corespunzând oarecum și grecescului „grammatikē”, care s-ar putea traduce prin „arta de a scrie”. În sensul restrâns termenul tinde să se limiteze la acea parte din analiza limbii care, tradițional, era tratată în capitolele de flexiune și sintaxă¹⁶.

Un rol de seamă l-au îndeplinit „gramaticile raționale” (universale), îndeosebi prin studiul naturii logice a limbajului și stabilirea unor principii ce guvernează vorbirea corectă în baza „paralelismului logico-gramatical” (un fel de logicism în lingvistică, însoțit de ideea universalității categoriilor gramaticale și a corespondenței lor cu categoriile logice).

Este ideea posibilității unei „gramatici universale”, care ar corespunde logicii și s-ar afla la baza tuturor limbilor, idee prezentă la Descartes, Leibniz și în Gramatica de la Port-Royal. Aceasta din urmă căuta în principal „fundamentele logice a ceea ce este comun tuturor limbilor” și de ea se leagă și eforturile lui Chomsky „de a pune în evidență universalii lingvistice care sunt comune tuturor limbilor naturale”¹⁷.

Preocuparea pentru „gramatica logică” a fost, în mare măsură, impulsionată de construcția „limbajelor artificiale”, prin care se urmărea evitarea neajunsurilor limbilor naturale. În acest sens s-a precizat: „Sintaxa acestor limbi artificiale urmează reguli simple și exacte și este construită după ideea unei *characteristica universalis* a lui Leibniz într-o așa de strânsă corespondență cu semantica, încât forma sintactică a expresiilor reflectă structura semnificațiilor acestora”¹⁸.

Dată fiind această complementarizare gramatical-logică în proiectul de la clasic la modern, vom încerca să scoatem în evidență variabilitatea *conceptului de gramatică*, precum și problematica actuală pe care o ridică acest domeniu atât de vechi al studiului limbii.

Este de observat însă că în teoriile moderne ale limbii, structurile sintactice ridică o mare dificultate (care a și impus logicizarea: sintaxa logică): „frazele gramaticale nu sunt totdeauna corecte din punct de vedere semantic”¹⁹. Gramaticalitatea și normalitatea semantică nu se acoperă.

Aceasta presupune, deci, deosebirea de esență (de natură) dintre *formele sintactice* și *formele logice*, fundată ea însăși pe deosebirea dintre *limbaj* și *gândire*, și, ontologic, dintre lingvisticitate și logicitate. Încălcarea principiului autonomiei acestor domenii a condus (și conduce, inevitabil) la diferite *forme* ale

¹⁶ J. Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, București, Edit. Științifică, 1995, p. 154.

¹⁷ A. Keller, *Sprachphilosophie*, Freiburg/München, Alber, 1979, p. 18.

¹⁸ F. von Kutschera, *Sprachphilosophie*, 2. Aufl., München, Fink, 1975, p. 222.

¹⁹ Mariana Tuțescu, *Cours de Sémantique*, Tipogr. Universității București, 1973, p. 202.

reducționismului, mai ales la asimilarea sensului cu condițiile lingvistice ale prezenței lui.

Gramatica, în toate sensurile ei, „este știința tuturor aspectelor unei limbi, adică înglobează deopotrivă fonetica, semantica și celelalte componente ale fiecărei limbi particulare”; în general însă, aplicat la o singură limbă studiul gramatical privește *morfologia și sintaxa*²⁰.

Pe linia logicii toate acestea justifică ideea că „o gramatică prezintă trei componente: una *sintactică*, adică un sistem de reguli după care, din cuvintele specificate în lexic ale unei limbi *S* se constituie mulțimea propozițiilor gramatical corecte ale lui *S*; una *semantică*, adică un sistem de reguli cu ajutorul cărora din semnificațiile date în lexic ale cuvintelor se determină semnificațiile propoziției; una *fonologică*, adică un sistem de reguli prin care fiecărei propoziții a lui *S* i se poate coordona o interpretare fonetică”²¹.

Autorul citat consideră că (pentru gramatica logică, e adevărat!) componența fonologică nu este „filosofic deloc relevantă”, și subliniază *unitatea dintre sintaxă și semantică*²². În „limbile logice” se observă că „fiecărei reguli sintactice de constituire îi corespunde o regulă semantică de interpretare, care, din semnificațiile expresiilor unite laolaltă, determină semnificația expresiei alcătuite. Un asemenea strâns paralelism al sintaxei și semanticii nu există în limbile naturale”²³.

3. TEORII MODERNE ALE GRAMATICII

Toate cele spuse privesc *un concept modern de gramatică* și, mai ales, elaborat pentru nevoile studiului limbajelor artificiale (al „limbilor logice”). Dincolo de acestea însă, nici o gramatică nu se poate dispensa de regulile semantice. Abia acestea fac explicite regulile de alcătuire a expresiilor, care, în limbile naturale, constituie ceva obișnuit. Căci formularea acestor reguli este sarcina principală a gramaticii unei limbi, reguli prin care ea constituie, într-o limbă naturală, propoziții (și fraze) corecte, cărora le asociază o interpretare.

De aceea, studiul gramaticii limbilor naturale rămâne oricând premisa faptică pentru: (a) *construcția unor noi modele de gramatică* (în funcție nu numai de specificul limbilor naturale și al celor artificiale, ci și de analiza logică a oricărui limbaj); (b) *aflarea gramaticalității* (din gramatici și din configurațiile verbale, chiar cele mai obișnuite, întrucât e vorba de *o formă a universalității*); (c) *sesizarea unor similitudini* între statutul formelor gramaticale și cel al formelor logice.

Nu întâmplător s-a spus că ceea ce se numește astăzi gramatică „tradițională” sau „clasică” este „gramatica așa cum s-a fundamentat ea de la primele deosebiri gramaticale propuse de Platon și Aristotel în antichitatea greco-latină, s-a dezvoltat apoi în Evul Mediu și epoca modernă și se învață și astăzi încă în școli”²⁴.

²⁰ E. Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1995, p. 97.

²¹ Fr. Von Kutschera, *Sprachphilosophie*, p. 204.

²² *Ibidem*, p. 205.

²³ *Ibidem*, p. 206.

²⁴ *Ibidem*, p. 207.

În acest sens, s-a propus următoarea tipologie: „gramatica tradițională”; „gramatica logică” (aici: „Gramatica universală” a lui R. Montague; teoria extensiunii-intensiunii a lui R. Carnap); „gramatica filosofică” (Wittgenstein); „Gramatica generativă” (aici: „sintaxa generativă” a lui N. Chomsky; „semantica generativă” a lui J. A. Fodor și J. J. Katz).

Evident, este vorba de o tipologie a teoriilor gramaticii. Nu poate să nu fie observată aici însă și o tipologie implicită a gramaticii din teoriile moderne ale gramaticii, gramatică ce apare cel puțin de două ori: așa cum se învață în școală și așa cum o reconstruiesc specialiștii cu mijloace formale pentru a o face operatorie în aflarea metodelor adecvate de creare a unor limbaje formalizate.

Ca urmare, atunci când vorbim de tipuri (nu modele) ale gramaticii trebuie să începem cu gramatica tradițională (să o numim „gramatică lingvistică”) în raport de care deosebim o a doua formă-tip: gramatică logică.

Este de observat că și în aceasta din urmă trebuie să distingem între tradițional și modern: „gramatica universală” (a secolelor XVII-XVIII); „gramatica universală” (R. Montague); gramatica logică dezvoltată în contextul logicii moderne (R. Carnap, Fr. von Kutschera).

Ceea ce ar putea centra toate acestea ar fi, de aceea, *conceptul de gramatică* și definierea lui în teorii (tradiționale sau moderne) ale gramaticii. Căci gramatica vine, în cele din urmă (și în principiu) ca un aspect universal al limbajului (de orice tip: natural, formalizat ș.a.) în unitatea limbă-gândire, unitate ce impune redefinirea gramaticalității însăși. Aceasta se leagă de relația intrinsecă dintre gramatică și gândire, în ciuda (sau tocmai pentru că) faptului că gramatica este, în primul rând, un aspect al limbii, mai exact structurală acesteia.

Poate de aceea s-au precizat următoarele: relația dintre gramatică și gândire se poate cerceta „în discurs, în cuvântul scris și în limbile artificiale, pe care le aflăm în logica matematică, și în programele de computer”²⁵.

Gramatica este „un aspect al limbii. Există trăsături gramaticale în fiecare limbă, există asemenea trăsături și în fiecare *vorbire*, în fiecare efectuare a limbii... Gramatica străbate toate cuvintele unei limbi sau ale unui discurs... Toate cuvintele, chiar și simplele nume, prezintă coloratură gramaticală”²⁶.

Gramatica se află „într-o relație deosebită cu gândirea. Aspectele gramaticale ale unui discurs au o relație specifică la actele de gândire ce survin în timp ce este exprimat discursul”, ceea ce ne arată Husserl (în *Cercetări logice*, 1–5), atunci când deosebește „două feluri de semne: *expresii și indicii (Anzeichen)*. El spune că, în mod normal un discurs funcționează în ambele feluri, anume ca expresie și ca înștiințare. Un discurs *exprimă* un conținut de fapt sau o situație, dar și *arată* ascultătorului actualitatea unei *prestații de gândire în vorbitor*”²⁷.

Unitatea limbă-gândire vine astfel laolaltă cu (sau prin) unitatea gramatică-gândire. De aici și dificultatea de a distinge o sintaxă pură (desprinsă de semantică)

²⁵ R. Sokolowski, *Grammatik und Denken*, în: *Phänomenologische Forschungen*, Freiburg/München, Alber, Bd. 21 (1988), p. 31.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 33–34.

în limbile naturale. Toate acestea diferă însă funcție de tipul de gramatică: tradițională, logică, generativă.

Peste toate pare a domina o anumită poziție și un anumit rol al *regulii*, în măsura în care e vorba de comportamentul lingvistic într-un context de comunicare: „Regulile gramaticale determină o semnificație; dar nu sunt nicicum răspunzătoare pentru acesta, astfel încât ea (aceasta) poate să le contrazică”; „regulile gramaticii nu se lasă îndreptățite prin aceea că prezentarea, dacă e conformă lor, concordă cu realitatea”²⁸. Dar Wittgenstein anunță apoi „analogia dintre gramatică și joc”, precizând că „gramatica constă din comparații – cumva ca într-o tabelă. Aceasta ar putea fi parte a unui mecanism. Legătura, nu acțiunea determină însă semnificația”²⁹.

Se poate deduce astfel că regula, atât de importantă pentru orice modelare a gramaticii, ca și pentru gramatica practică (în vorbirea limbilor naturale), nu este nici lege, nici imperativ. De aceea „distincția tradițională” dintre „gramatical” și „semnificativ” nu este afectată de concluzia „că limitele gramaticii sunt, în cele din urmă, nedeterminate, sau, mai exact, că fiecare gramatică își definește propriile limite, pe care, în acest sens, le determină”³⁰.

Certitudinea gramaticală nu vine prin valori (de un anumit tip) și, ca urmare, are un alt statut decât cea logică. Ceea ce domină toate acestea este astfel ideea de *regulă gramaticală*, pe care teoriile moderne (cele transformaționaliste îndeosebi) au eliberat-o treptat de încărcătura normativă, legând-o de *formal*, fără să ofere însă o soluție satisfăcătoare.

Chomsky însuși, cel mai de seamă novator în domeniul gramaticii, spunea: „Dacă vrem să ne desprindem într-un mod mai hotărât de gramatica tradițională, este esențial să dăm o formulare precisă noțiunii de *descriere structurală a unei fraze* și să indicăm cu precizie maniera în care descrierile structurale sunt fixate în fraze prin *reguli gramaticale*. Regulile gramaticii tradiționale sunt de specii foarte diferite, și nu există nici o indicație clară în legătură cu ceea ce este natura exactă a unei descrieri structurale. Lingvistica modernă a acordat o mare atenție clarificării acestei probleme, dar nu s-a ocupat în mod serios de noțiunea de *regulă de gramatică*”³¹. De aceea, „se pare că o formulare cu adevărat exactă a teoriei lingvisticii va trebui să înceapă prin a determina categoriile de reguli gramaticale

²⁸ L. Wittgenstein, *Philosophische Grammatik*, hrsg. von R. Rhees, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1973, p. 29.

²⁹ *Ibidem*, p. 29–30. În spiritul celei din urmă forme a filosofiei sale a limbajului, Wittgenstein accentuează importanța *jocului* pentru conceperea naturii și a rolului regulilor. Așa cum s-a observat, „sintaxa limbii este comparată cu regulile jocului de șah... Un sistem de reguli e desemnat de Wittgenstein și ca un calcul. Semnele care se aplică într-un calcul, își capătă «semnificația în calcul» prin regulile ce constituie calculul. Așa cum figura pionului (în jocul de șah) își capătă semnificația în jocul de șah, tot așa și un semn lingvistic își dobândește rolul (semnificația) în sintaxă prin regulile conferite sintaxei” (A. Newen, *Die Entwicklung der Wittgensteinschen Sprachphilosophie*, în: „Zeitschrift für philosophische Forschung”, Bd. 51, Heft 3, 1997, p. 441).

³⁰ J. Lyons, *op. cit.*, p. 177. Când spunem că un anumit enunț este negramatical, în raport cu o gramatică dată, nu înseamnă că este neacceptabil și din alte motive (*ibidem*).

³¹ N. Chomsky, *On the Notion „Rule of Grammar”* (1961) în: J.A. Fodor and J.J. Katz (eds.), *The Structure of Language. Readings in the Philosophy of Language*, New Jersey, Prentice-Hall, 1964, p. 119.

permise, și prin a înfățișa exact forma lor și maniera în care ele impun descripții structurale unui element oarecare al unui ansamblu finit de fraze gramaticale³².

Este semnificativ că una dintre cărțile lui N. Chomsky se intitulează *Rules and Representation* (New York, Columbia University Press, 1980) și reia discuția despre regulile gramaticale în legătură cu teza: „gramatica universală” este implicată în programul genetic al ființei umane. Regula este intrinsecă gramaticalității și funcționează oarecum ca normă, e adevărat, nu absolută, ci ca rezultat al unei convenții. „Respectul regulii” este o formă de realizare a gramaticalității, în unitatea de bază a sintaxei – propoziția – sau într-o frază corect alcătuită gramatical. Această realizare este un fapt lingvistic și, ca orice fapt, nu epuizează sfera dimensiunii pe care se înscrie (aici, lingvisticitatea).

Statutul unei reguli gramaticale amintește totodată de statutul sensului. Ajuns în prezență (în semne), el funcționează dar nu există efectiv ca un dat, alături și printre datele contextului semnificativ respectiv. Fără respectul regulii (o exigență a funcționării limbii) nu-i posibilă configurarea (nici ființa) propoziției, frazei, discursului etc.

Așa cum se știe, o gramatică presupune (este) un *lexic* (un dicționar, în care sunt date cuvintele într-o anumită clasificare) și *reguli* (gramaticale). Ambele (lexic și reguli) pot fi privite „din două puncte de vedere definite, după cum lingvistul este preocupat de *analiza* («recunoașterea») unui corp de enunțuri sau *sinteza* («producerea») propozițiilor gramaticale; este de reținut însă că în sine „ele sunt neutre față de această distincție” și, ca atare, „nu există opoziție între gramaticile generative și cele «descriptive»”³³.

„Regulile” împart vocabularul în clase și subclase ordonate ierarhic, înțelegerea „regulii” depinde însă de înțelegerea raportului dintre gramatică și logică, ceea ce și desprinde, de fapt, „gramatica tradițională” de cea logică și apoi de cea generativă. Trebuie reținut însă faptul că noile teorii sunt dominate de tendința de a elibera „regula gramaticală” de orice încărcătură normativă și de a o lega de aspectul formal. Aceasta acționează inevitabil asupra conceperii structurii gramaticale, (care are, în esență, un caracter abstract) și, respectiv, a categoriilor gramaticale și a modului de exprimare a acestora (forma gramaticală) și se concretizează în regândirea statutului sintaxei.

Aici intervine iarăși legătura cu logica. Căci ambele au un caracter formal, unite fiind prin stabilirea de reguli (e adevărat, diferite!) de construire a propozițiilor.

Tocmai regândirea regulii, prin legătura cu logica și în temeiul ei ontologic – gramaticalitatea – a permis reluarea (și restructurarea) proiectului din epoca modernă al unei „gramatici universale” în gândirea secolului nostru, în cele câteva forme de gramatici construite, cea mai timpurie fiind „ideea unei gramatici pure” a lui Husserl: „Și în sfera gramaticii” – scria acesta în 1901 – există o măsură sigură, o

³² *Ibidem*, Chomsky definește „regulile” în contextul înțelegerii „competenței gramaticale”: „înțeleg competența gramaticală ca un *sistem de reguli*, care crează și raportează una la alta reprezentări mentale determinate, cărora le aparțin îndeosebi reprezentările de sunete și semnificație”; aceste reguli „lucrează” în acord cu „principii *generale* determinate” și aparțin „pragmaticii universale”. (*Regeln und Representationen*, Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1981, p. 94, 95).

³³ J. Lyons, *op. cit.*, p. 181.

normă apriorică, care nu poate fi depășită. Așa cum în sfera logică proprie aprioricul se separă ca «logică pură» de logicul empiric și practic, și în sfera gramaticală așa-numitul «pur» gramatical, adică tocmai aprioricul («forma ideală» a limbii, cum s-a spus într-un mod adecvat), se separă de empiric³⁴.

Reluarea ideii „gramaticii universale” în „epoca noastră naturalist-științifică”, a „cercetărilor general-empirice”, necesită o corectare în direcția unei gramatici „filosofice”, anume a ceea ce e „logic” în limbă, „aprioricul formelor de semnificație”³⁵.

Astfel limba are „nu numai fundamentele fiziologice, psihologice, cultural-istorice, ci și „fundamentele ei apriorice”, care privesc „formele esențiale de semnificare și legile apriori ale complexiunii ei, respectiv ale modificărilor ei”, ceea ce înseamnă „că nu e de conceput nici o limbă care nu ar fi determinată în mod esențial prin acest a priori”³⁶.

În esență dar, forme ale universalității precum semnificația (semnificabilitatea), gramaticalitatea, logicitatea, idealitatea ș.a. aduc laolaltă formalul și aplicativul, aprioricul și empiricul. Și aceasta prin forța lucrurilor, întrucât logica și gramatica nu-s funcționale doar în calcul și analiză logică, ci și în comportamentul lingvistic, în interacțiunea vorbitorilor unei limbi.

4. GRAMATICI GENERATIVE ȘI GRAMATICI TRANSFORMAȚIONALE

Într-un fel, ceea ce s-a numit „revoluția transformaționalistă” în gramatică înseamnă o recunoaștere a aprioricului în sensul configurării autonomiei gramaticalului. Pe bună dreptate s-a subliniat: „Noțiunea de *creativitate*, proprie teoriei chomskyene, se reduce, în fond, la interiorizarea de către locutori a regulilor structurii limbajului. E vorba astfel de *creativitate guvernată de reguli*, nu de *creativitate care schimbă regulile*, proprie gramaticii istorice”³⁷.

„Gramaticile generative ca teorii ale competenței lingvistice” – iată teza de bază din celebra *Aspects of the Theory of Syntax* (1965). „Trebuie să deosebim în mod fundamental – scria Chomsky – între *competența lingvistică (competence; conștiința locutor-auditorului despre limba sa)* și *performanță lingvistică (performance; folosirea limbii în situații concrete)*”³⁸.

De fapt, „pentru lingvist, la fel ca și pentru copilul care învață limba, problema constă în a determina, pornind de la datele performanței lingvistice, sistemul de reguli ce îi stă la bază”; deosebirea „este înrudită cu separarea saussuriană

³⁴ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, II, 1, 5. Aufl. Tübingen, M. Niemeyer, 1968, p. 336. Nu e vorba însă de o gramatică „universală” ca una care ar cuprinde în sine „toate gramaticile particulare” (*Ibidem*, p. 340).

³⁵ *Ibidem*, p. 337, 338.

³⁶ *Ibidem*, p. 338.

³⁷ Mariana Tușescu, *Les Grammaires génératives-transformationnelles*, București, EDP, 1982, p. 15. În limbajul lui Chomsky (din *Rule of Grammar*): „rules governing creativity” (în limbă), spre deosebire de „rule changing creativity” (în vorbire).

³⁸ N. Chomsky, *Aspekte der Syntax-Theorie*, Frankfurt a. Main, Suhrkamp, 1973, p. 14.

langue-parole”, dar este necesar să ne îndepărtăm de acest concept de limbă, înțelegem ca „inventar sistematic de unități”, și să ne întoarcem „la înțelegerea humboldtiană a competenței care stă la baza unui sistem de procese generative («creatoare»)³⁹.

Și acum, tezele fundamentale. „Gramatica unei limbi se înțelege ca descriere a competenței lingvistice imanente a vorbitor-auditorului ideal”; dacă gramatica este explicită, dacă, în alți termeni, „nu se construiește pe inteligența cititorului”, ci „oferă chiar o analiză explicită a acestuia, lămurind cu ce contribuie acesta pornind de la sine însuși la înțelegerea gramaticii, atunci putem (cu o anumită redundanță) să o numim o *gramatică generativă*”⁴⁰.

Căci „o gramatică pe deplin adecvată trebuie să atașeze fiecărei propoziții dintr-o mulțime infinită de propoziții o descriere structurală, din care decurge înțelegerea acestei propoziții de către un ascultător ideal”: „în acest caz nu este necesară ca parte a teoriei lingvistice nici o procedură de apreciere, adică o însușire a unui organism sau a unui mecanism în stare să învețe limba”. Întrucât este greu de reprezentat „cum această posibilitate logic inteligibilă ar putea fi realizată în detaliu” și cum s-ar putea formula „o teorie lingvistică convenabilă”, să acceptăm provizoriu „că acest fapt empiric trimite la numita *faculté du langage* umană înăscută și, ca urmare, și la o teorie generală a limbajului”⁴¹.

Deci, o analogie cu „ideile înăscute” (acel «virtuel en nous» al raționalismului clasic modern). Dar, așa cum s-a observat, aici se pune o problemă ce nu ține de gramatică, ci de teoria cunoașterii, problemă dezvoltată de Chomsky mai ales în lucrarea *Cartesian Linguistics* (1965); teza ar fi următoarea: „la oameni, desfășurarea învățării limbii se deosebește de alte procese de învățare, ca de pildă, învățarea jocului de șah, prin aceea că în intelectul uman se construiesc anumite informații ce pătrund în procesul însușirii limbii. În acest sens, avem o capacitate lingvistică înăscută, nu însă o capacitate înăscută pentru jocul de șah”⁴².

Chomsky înțelege prin „gramatică generativă” doar „un sistem de reguli ce coordonează descrierea structurii propozițiilor într-o modalitate explicită și bine definită. Evident, fiecare vorbitor al unei limbi și-a însușit pe deplin o gramatică generativă ce exprimă cunoașterea de către el a limbii, ceea ce nu vrea să însemne însă că el este conștient de regulile gramaticii, nici că le-ar putea face conștiente, nici că afirmațiile sale despre cunoașterea de către el însuși a limbii sunt în mod necesar corecte... Cu toate acestea, o gramatică generativă reprezintă încercarea de a specifica ce cunoaște cu adevărat vorbitorul și ce nu, ce poate să relateze el despre cunoașterea sa”⁴³.

Pentru a marca dezacordul cu tradiția și a explica principiul „rules governing creativity”, Chomsky introduce distincția dintre „structură de suprafață” (*surface structure*) și „structură de adâncime” (*deep structure*) într-o „gramatică creatoare și transformatoare” ce constă, de fapt, într-un *sistem de reguli* („de creare” și „de transformare”), gramatică în care componenta sintactică este unica parte creativă.

³⁹ *Ibidem*, p. 14–15.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁴¹ *Ibidem*, p. 15, 55.

⁴² Fr. Von Kutschera, *op. cit.*, p. 63.

⁴³ N. Chomsky, *op. cit.*, p. 19–20.

Iată textul fundamental în acest sens: „Componenta sintactică constă dintr-o bază, care creează structurile de adâncime, și o parte transformațională, care o redă pe aceasta în structuri de suprafață. Structura de bază a unei propoziții duce la o interpretare semantică în componenta semantică, iar structura ei de suprafață este supusă interpretării fonetice prin structura fonologică. Ca rezultat final, o gramatică constă în a raporta o interpretare semantică la o reprezentare fonetică, ceea ce înseamnă că ea arată cum se interpretează o propoziție. Această relație este mediată de componenta sintactică, care constituie singura parte «creativă» a gramaticii”⁴⁴.

Tocmai de aceea, „gramatica generativă” și „gramatica transformațională” nu se identifică. Chomsky însuși discută două tipuri de gramatică generativă: *gramatica cu număr infinit de stări și gramatica de constituienți*, tipuri de gramatică generativă netrăsformațională, „cu scopul ultim de a justifica alegerea unei gramatici mai puternice, anume gramatica transformațională”, considerând că limbile naturale „nu pot fi descrise în mod satisfăcător în termenii unor gramatici netrăsformaționale”⁴⁵.

Chomsky schimbă complet concepția despre configurația gramaticii, punând într-o nouă lumină componenta sintactică prin interpretarea ei cu ajutorul unei componente semantice: „O gramatică – preciza Chomsky – conține o componentă sintactică, una semantică și una fonologică. Ultimele două sunt pur interpretative, nu au nici un rol în crearea recursivă a structurilor propoziționale. Componenta sintactică constă dintr-o bază și o componentă transformațională. La rândul ei, baza constă dintr-o componentă categorială parțială și un lexic. *Baza o creează structurile de adâncime* (subl.ns.). O structură de adâncime este dată într-o componentă și capătă o interpretare semantică; prin reguli de transformare ea este oglindită la nivelul unei structuri de suprafață, care capătă o interpretare fonetică prin componenta fonologică”⁴⁶.

5. „UNIVERSALIILE LINGVISTICE”. Gramatică și ontologie

Componenta semantică a fost dezvoltată într-o adevărată „semantică generativă”, și apoi într-o „gramatică universală”, punând gramatica în perspectiva unui expres angajament ontologic. Gradul ridicat de formalizare, faptul că gramaticile limbilor posibile pot fi tratate ca sisteme sintactice și semantice totodată sporește această deschidere.

În acest sens pledează și discuția despre universalii. „Cercetarea universaliiilor lingvistice este cercetarea însușirilor pe care trebuia să le aibă orice gramatică generativă a unei limbi naturale... Este util să împărțim universaliiile în *formale și substanțiale*. O teorie a universaliiilor susține că unitățile determinate, care intervin în fiecare limbă, s-au preluat dintr-o clasă de unități stabilită” (gramatica universală tradițională era și o teorie a universaliiilor substanțiale); „o proprietate de a avea o gramatică, care să îplinească o condiție abstractă

⁴⁴ *Ibidem*, p. 173.

⁴⁵ E. Vasiliu, *Gramatici generative și gramatici transformaționale*, în vol. *Lingvistica modernă în texte*, red. M. Iliescu, L. Wald, Tipografia Universității București, 1981, p. 121.

⁴⁶ N. Chomsky, *op.cit.*, p. 179–180.

determinată, ar putea să fie numită universal lingvistic *formal*, deși se poate arăta că este vorba aici de o însușire generală a limbilor naturale⁴⁷.

„Universaliile formale” sunt condiții ale oricărei gramatici generative și, ca urmare, trebuie puse în legătură cu „interiorizarea” regulilor structurii limbajului: „Fie *N* clasa gramaticilor limbilor care posedă toate caracteristicile structurale comune limbilor umane. Aceste caracteristici sunt *universaliile lingvistice* ale lui Chomsky. În timp ce cu privire la structurile gramaticale de suprafață limbile naturale se diferențiază foarte puternic una de alta, se constată că structurile gramaticale de adâncime ale limbilor posedă mari asemănări cu universaliile lingvistice⁴⁸.”

„Universaliile” aduc în prim plan gramaticalitatea (respectiv, agramaticalitatea) în condițiile în care are loc nu descrierea (unor fraze), ci producerea, componenta creativă fiind inerentă transformasionalismului. Analiza „gradelor de gramaticalitate” pune în atenție unitatea sintaxei și semanticii, după cum analiza treptelor „încălcării gramaticalității⁴⁹” pune în atenție importanța regulii gramaticale, așa cum o arată „regulile de transformare”. Aici se manifestă creativitatea limbajului prin „rules governing creativity”.

Teoria lui Chomsky ridică, într-adevăr, probleme de fond ale unei înțelegeri moderne a gramaticii și, ceea ce ne interesează aici (într-o prezentare a universului semantic) a locului și rolului sintaxei.

Prin studiul mai recent al „regulilor”, Chomsky a adus unele modificări, se pare sub dublul impact al experienței și al cunoașterii tradițiilor lingvisticii. Desigur, esențială rămâne aprecierea: „Principalele dezvoltări în lingvistică în ultimii 30–40 de ani au fost legate în mare măsură de conceperea gramaticii ca *teorie despre...* Evenimentul cel mai semnificativ al acestei perioade, revoluția chomskyană, a fost în esență un răspuns la această chestiune”, răspuns rezumat în ideea „că gramaticile sunt teorii despre competență⁵⁰”.

Chomsky însuși a susținut această idee, definind „competența gramaticală” ca „un sistem de reguli, care creează și interrelaționează reprezentări mentale determinate, de care aparțin îndeosebi reprezentările de semn și semnificație; caracterul exact al acestora trebuie descoperit ulterior, deși ceva despre el e cunoscut deja⁵¹”. Căci a avea capacitatea de a face cutare sau – cutare lucru nu se confundă cu a ști cum aceasta este de făcut⁵².

Este important însă să știm că „o parte constitutivă fundamentală a ceea ce informal numim «cunoașterea limbii» este ... cunoaștere a gramaticii⁵³”. Căci fără „a avea vreo limbă”, gramatica „determină însușirile fiecărei propoziții a limbii. Fiecărei propoziții, gramatica îi determină aspectele formei ei fonetice, semnificației ei și multe altele. Limba însăși este mulțimea propozițiilor, care sunt descrise de

⁴⁷ *Ibidem*, p. 44.

⁴⁸ W. Stegmüller, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie. Eine kritische Einführung*, Bd. II, 6. Aufl., Stuttgart, Kröner Verlag, 1979, p. 12.

⁴⁹ N. Chomsky, *op.cit.*, p. 188–201.

⁵⁰ J.J. Katz, *An Outline of Platonist Grammar*, în: *The Philosophy of Linguistics*, ed. by J.J. Katz, Oxford University Press, 1985, p. 186, 187.

⁵¹ N. Chomsky, *Regeln und Representationen*, Frankfurt a. Main, Suhrkamp, 1981, p. 94.

⁵² *Ibidem*, p. 12.

⁵³ *Ibidem*, p. 95.

gramatică. Pentru a introduce un termen tehnic, spunem că gramatica «generează» propozițiile pe care le descrie, precum și descrierile structurilor ce aparțin acestora»⁵⁴.

Mai mult, „limba generată de gramatică este infinită”; în principiu însă „gramatica reprezentată într-un creier finit este ea însăși finită și, de aceea, noi trebuie să aplicăm în mod repetat regulile gramaticale în moduri diferite”⁵⁵. Gramatica exprimă astfel „competența gramaticală”⁵⁶.

Se pare însă că această constantă în pluralismul gramatical ar avea nevoie de o regândire a tradiției humboldtiane a contextului spiritual. Chomsky însuși a simțit această nevoie de reluare: „Ar fi o teză coerentă și posibil și corectă, dacă s-ar afirma că competența lingvistică construiește o gramatică numai în legătură cu alte competențe ale spiritului”⁵⁷.

6. CÂTEVA CONCLUZII

Teoriile moderne ale gramaticii, transformaționalismul inherent acestora antrenează în și mai mare măsură ontologia. Nu însă ca ontologie a limbajului, ci a ceea ce în sfera acestuia constituie prezența ființei: regula, gramaticalitatea, creativitatea. Toate acestea însă determină noi modalități de a gândi ce înseamnă *a fi* în modalitățile determinate, dar în forma universalității, spre deosebire de formele concret determinate.

Nu poate să nu fie observată aici influența noilor teorii ale gramaticii în regândirea și reexpunerea modernă a problematicii ontologice.

În principal, trebuie revenit însă la unitatea dintre *competență* și *performanță* și în procesul interiorizării regulilor. Este vorba de un raport între ceva abstract și un dat (folosirea limbii în situații concrete). Abia la acest nivel survin: o categorialitate și un set de categorii generale în raport cu *categoriile gramaticale* (număr, gen, diateză, mod, timp, aspect, persoană, grade de comparație).

Într-un fel, este activă aici o distincție între *categoriile ale gramaticii* („gramaticale”), în formele în care are loc însușirea („învățarea”) unei gramatici, și *categoriile ale gramaticalității* (regula; structura și descrierea structurală; unitatea sintactică; unitatea semantică; generativitatea ș.a.).

Aceasta s-ar putea justifica însă printr-o regândire (în perspectiva formei logice a gramaticii, îndeosebi) a tezei lui von Humboldt despre participarea limbii la *realizarea* experienței umane, implicit la geneza gândurilor: „Limba – scria Humboldt – este *organul formator al gândului*. Activitatea intelectuală, absolut spirituală, interioară și întrucâtva trecând fără urmă, devine prin sunet expresă și sensibilă pentru simțuri în vorbire. Ea (activitatea) și limba sunt astfel de nedespărțit una de alta; ea este însă și în sine unită ca necesitatea de a intra într-o legătură cu sunetul limbii; altfel gândirea nu poate ajunge la claritate, iar reprezentarea nu va ajunge la concept”⁵⁸.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 221.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 222.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 225.

⁵⁷ N. Chomsky, *Reflexion über die Sprache*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1977, p. 55.

⁵⁸ W. von Humboldt, *Einleitung zum Kawi-Werk*, în: *Schriften zur Sprache*, hrsg. von M. Böhler, Stuttgart, Reclam Jun., 1973, p. 45.

Însăși „formularea gramaticală ia naștere din legile gândirii prin limbă și se bazează pe congruența formelor de sunet cu acestea. O astfel de congruență trebuie să fie prezentă, într-o anumită modalitate, în orice limbă”⁵⁹.

Este astfel evidentă ideea că gândirea și vorbirea alcătuiesc o unitate, că limba însăși nu este un simplu mijloc de comunicare, ci are un rol activ-generativ. Dincolo de sarcina gramaticii unei limbi de a furniza reguli pentru formarea, din unități de bază, a unor expresii cu sens, intervine complexa activitate a spiritului, în care se integrează și funcția creatoare a limbii. De aceea, „gramaticalitatea” nu se reduce la criteriul de regulă, ci este și structurală limbii și unității limbă-gândire. Este hotărâtor însă ceea ce spunea Wittgenstein: „Das Wesen ist in der Grammatik ausgesprochen”⁶⁰.

Concepția semiotică despre limbă a prilejuit o regândire (și o resemnificare) în concepția despre gramatică și, mai larg, despre structurarea și funcționarea limbajelor, condiționând, ca deschidere ceea ce s-a numit «angajamentul ontologic» al oricărui limbaj (bineconstituit gramatical și logic), aducând în prezență «lumi posibile» (ale interpretării) în ceea ce constituie locul de manifestare a limbii: *discursul*: aici limbajul este «pus în acțiune», devine «eveniment de limbaj»⁶¹, de fapt un câmp discursiv care, prin unitatea dintre structurarea sintactică și deschiderea semantică dobândește viză cognitivă.

În discurs devine efectivă interacțiunea dintre semn, sens și semnificație («semioza») atât de pilduitor pusă în coordonate logice de Frege prin centrarea în funcție de «sens» (Sinn): asociat cu gândul (Gedanke), ca «modul în care e dat obiectul» (die Art des Gegebenseins), sensul condiționează unitatea dintre semantic și logic și reglementează uzul semnului: Este de reținut în acest punct prețuirea acestei ancorări în semiotic: „Fără semn – scria Frege (1879) – am ajunge cu greu la gândirea conceptuală (zum begrifflichen Denken). Întrucât noi conferim lucrurilor, diferite dar prezentând și asemănare, aceleași semne, nu mai desemnăm ca atare lucrul luat aparte, ci ceea ce le este comun lucrurilor: conceptul. Dobândim acesta însă abia prin aceea că îl desemnăm; căci întrucât în sine el este neintuitiv, are nevoie de un înlocuitor (Vertreter) intuitiv, ca să poată să ne apară. În felul acesta, sensibilul ne închide lumea nesensibilului”⁶².

Cu această întâlnire dintre sensibil și nesensibil are loc situarea în coordonatele unui univers făurit în dimensiunile umanului prin formele de manifestare a limbii, acest «miracol al spiritului» cu care (după Burckhart) „începe orice cultură”.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 123.

⁶⁰ L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 371 (Suhrkamp, 1967, p. 145). Dacă «esența este exprimată în gramatică» (cum o spune acest aforism), devine și mai lămuritoare precizarea în aforismul 150 (Phil.U.): „Gramatica cuvântului «a ști» («wissen») este îndeaproape înrudită cu gramatica cuvântului «a putea» («können». «im stande sein» - a fi în stare). Dar și înrudită cu cea a cuvântului «a înțelege» («verstehen») și «a stăpâni» - «beherrschen» - o tehnică”.

⁶¹ Em. Benveniste, *Problèmes de la linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966, p. 242: „le discours est «le langage mis en action» dans le processus historique qui fait du l'énoncée un événement”.

⁶² G. Frege, *Begriffsschrift, eine arithmetische Nachgebildete Formelsprache des reinem Denkens*, 2. Aufl., Olms Verlag, Hildesheim, 1993, p. 107–108.

